

Ігор Сердюк (м. Полтава)

Вікова структура дитячого населення Гетьманщини в другій половині XVIII ст.

У статті на основі історико-демографічних методик аналізується вікова структура дитячого населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. За даними Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. визначається чисельність дітей різного віку. Отримані демографічні дані розглядаються як маркери впливу на соціум «об’єктивних» природних чинників, а також як засіб верифікації облікового джерела.

Ключові слова: вік, Генеральний опис 1765–1769 рр., Гетьманщина, демографічні характеристики, дитинство, населення.

Igor Serdiuk

The age structure of the child population of Hetmanschyna in the second half of the XVIIIth century.

The paper analyses the age structure of the child population of Hetmanschyna in the second half of the eighteenth century, and computes population of children of all ages. As the main source was used general description of Left-Bank Ukraine – a census of region, conducted in the years 1765-1769 by order of Empress Catherine II. The resulting demographic data are considered as markers of influence on society “objective” natural factors and as a means of verification of historical source. Traditionally, records are public in early modern day left unattended a large number of children, but my research shows that this applies only to infants.

Overall analysis of the age structure of the child population gives an interesting material for reflection about the features of urban and rural life in Hetmanschyna. This is a discussion about the absence or presence of urban settlements in the region. The differences in the age structure of the population between city and countryside have been shaped by the presence of specific special lifestyle of its inhabitants (even at the primary level) that influence the demographic behavior and traceable through the appropriate demographic factors. The relative number of children of all ages depend on fluctuations in fertility and mortality, and could be changed by the influence of hunger and epidemics.

Key words: age, General description of the Left-Bank Ukraine of 1765-1769 years, Hetmanschyna, demographic characteristics, childhood, population.

Игорь Сердюк

Возрастная структура детского населения Гетманщины во второй половине XVIII в.

В статье на основании данных Генерального описания Левобережной Украины 1765–1769 гг. анализируется возрастная структура детского населения Гетманщины второй половины XVIII века. Определяется численность детей разного возраста. Полученные демографические данные рассматриваются как маркеры влияния на социум «объективных» природных факторов, а также как средство верификации массовых источников.

Ключевые слова: возраст, Генеральное описание 1765–1769 гг., Гетманщина, демографические характеристики, детство, население.

Цікавість до вивчення історії дитинства у професійній історичній науці прокинулася ще близько ста років тому й періодично спалахувала, іноді, навіть переростала у своєрідну наукову моду, зокрема під впливом таких блискучих інтелектуальних провокацій, як, наприклад, відома книга Філіпа Ар'є (Philippe Ariès)¹. Ця робота багато цитована й критикована, однак вона змусила багатьох авторів до аналогічних розвідок вже на власному матеріалі. Ріст кількості досліджень супроводжувався зростанням їх якості, і це різноманіття прекрасно показав американський історик Х'ю Каннінгем (Hugh Cunningham) у спеціальному історіографічному есеї². Великий обсяг фахових дітознавчих студій підтверджується й розлогими переліками спеціальних бібліографічних нарисів³. Показово, що в таких розвідках широко застосовуються історико-демографічні методики та відповідні дані. Це закономірно, оскільки саме вивчення різних аспектів народжуваності, смертності, вікової структури уможливило низку цікавих висновків про дитинство в домодерний час. У даній статті на матеріалах Гетьманщини автор прагне торкнутися тільки одного з багатьох можливих подібних аспектів – вікової структури дитячого населення. Йдеться передусім про прикладне завдання (котре є складовим майбутнього більшого дослідження) – встановлення чисельності дітей різного віку, а також спробу пояснення отриманих показників.

Основним джерелом дослідження є Генеральний опис 1765–1769 рр. – перепис населення і господарства Лівобережної України, що проводився у 1765–1769 роках за указом Катерини II. Механізм проведення перепису, масштаби й зміст роблять його унікальним джерелом інформації для вивчення населення Лівобережжя другої половини XVIII ст. 969 книг опису зосереджують відомості про мешканців усіх полків⁴. На думку вчених, він був найповнішим серед тих, що раніше проводилися в Гетьманщині⁵. Для даного дослідження дане джерело цінне тим, що вперше, з поміж матеріалів світського обліку фіксує й дітей обох статей віком від кількох тижнів⁶.

Я акцентую увагу на матеріалах Генерального опису сільського населення Стародубського полку. Це дасть змогу актуалізувати та розширити попереднє дослідження дитячого населення Стародуба – давнього полкового міста, економічного і адміністративного центру⁷. Сільське населення буде аналізуватися за даними вибірки, котра включає мешканців вісімнадцяти сіл різних сотень полку⁸. Для цього автор скористався чистовиками переписів, котрі локалізуються в Центральному державному історичному архіві України у м. Київ у фонді № 57. Вони оформлені переважно у вигляді таблиці на звороті кожного аркуша і додатку до неї на лицевій стороні наступного. З лівого боку кожної таблиці записані:

¹ *Ар'єс Ф.* Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / Филипп Ар'ес. – Екатеринбург, 1999. – 416 с.

² *Cunningham H.* Histories of Childhood / Hugo Cunningham // *The American Historical Review.* – 1998–Vol. 103. – Issue 4. – P. 1195–1208.

³ «Вся история наповнена детством». Наследие Ф. Ар'еса и новые подходы к истории детства. – М.: РГГУ, 2012. – С. 11.

⁴ Генеральный опис Лівобережної України 1765–1769 рр. Показчик населених пунктів. – К.: Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. – С. 4–5.

⁵ Про це див.: *Волошин Ю.* «Для точнаго исчисления и сведения всего малороссийскаго народа»: проведення Румянцевського опису в полковому місті Полтаві (1765–1766 рр.) / Юрій Волошин // *Краєзнавство.* – 2011. – № 1. – С. 57–71; *Момот А.* Використання квантитативних методів у дослідженні історії Гетьманщини XVIII ст. / Анастасія Момот // IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 31–33; *Її ж.* Румянцевський опис Малоросії як джерело для дослідження демографічних характеристик сільського населення Гетьманщини // *Вісник Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Історичні науки.* – 2014. – № 7(290). – С. 22–29. *Сердюк І.* Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: виміри локальної демографічної історії / Ігор Сердюк // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 19. (у 2-х кн.). Книга I.* – К, 2009. – С. 407–416.

⁶ *Сердюк І.* Генеральний опис Лівобережної України... – С. 407–416.

⁷ *Сердюк І.* Демографічні характеристики дитячого населення Стародуба за даними Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр. / І. Сердюк // *Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів.* Вип. 17. Київ-Хмельницький, 2008. – С. 79–100.

⁸ Вибірку складено на основі даних Генерального опису 18 сіл різних сотень Стародубського полку. Див.: Центральный державный исторический архив Украины у м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 57, оп. 1, спр. 75, 77, 80, 90, 93, 94, 98, 103, 104, 119, 120, 141, 147.

номер двору, назва вулиці, далі – окремі графи для будівель: помешкань господарів та наймитів, комор, конюшень, сараїв. У графі «чини та імена» вказувалося прізвище, ім'я власника двору чи глави родини, його соціальна приналежність. Нижче записувалися його дружина і діти – спочатку хлопці, потім – дівчата. Далі переписувалася решта мешканців двору. Зазвичай це були родичі чи наймити. Окремими графами записані вік та стан їхнього здоров'я. В окремих населених пунктах інформація, зазначена вище, викладена у вигляді тексту, а не таблиці.

Історики Гетьманщини вже використовували дане джерело для вивчення вікової структури населення, зокрема і для обчислення частки дітей. Утім, останній аспект розглядався тільки як проміжна ланка дослідження, а тому не був широко витлумачений. До того ж такі дослідження проводилися на локальному матеріалі – на рівні окремої великої спільноти старовірів⁹, або на рівні окремого міста¹⁰. Автора цікавить більш широкий контекст, як щодо території охоплення, так і пояснення результатів.

Однак, перед такими поясненнями необхідно визначитися кого в цьому дослідженні ми будемо вважати дітьми. Свого часу відомий історик Луї Анрі (Louis Henri) для ранньомодерної Франції запропонував вважати дітьми усіх молодших за 15 років. Інший (вже сучасний) класик – Цезаріо Кукльо (Cezary Kuklo) пропонує робити те саме для Центрально-Східної Європи¹¹. Для українських істориків такий уніфікований підхід уможливило вписування власних локальних досліджень у більш широке тло. Зауважу, що для Гетьманщини це не буде штучним. На думку сучасних українських істориків-демографів суспільним уявленням в Гетьманщині відповідає наступний поділ: дитинство (0–14 років), зрілий вік (15–59 років) і старість (60 років і старші)¹². Саме так розподіляли населення укладачі Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 рр.¹³. Загалом у чистовику опису Стародубая нарахував 1319 дітей віком 0-14 років, що загалом складає 30,7% населення міста, тоді, як частка осіб активного віку становила 62,7%, літніх – 6,6%. У селах цього ж

полку, порівняно зі Стародубом, частка дітей була значно вищою і становила 41,9%. Різниця в 10% між селами і містом досягається головним чином за рахунок населення активного віку, якого було більше у Стародубі. Ця перевага, імовірно, була сформована міграцією осіб активного віку, яка істотно вплинула на вікову структуру міста.

Далі підрахуємо частку дітей в однорічних вікових групах. Результати підрахунку представлені в таблиці 1 (див. табл. 1). Також для більшої наочності дані представляємо на графіку малюнку 1 (див. мал. 1), де на осі Y позначено чисельність осіб, а на X – вік. Оскільки Генеральний опис полкового центру та більшості сіл вибірки був завершений у 1766 р., то поряд з віком в дужках зазначено гіпотетичну дату народження дітей.

Таблиця 1.

Вікове співвідношення дитячого населення Стародубського полку

	полкові села	м. Стародуб
0	23	63
1	521	59
2	547	114
3	474	113
4	447	95
0–4	2012	444
5	433	93
6	420	92
7	427	95
8	389	104
9	302	67
5–9	1971	451
10	520	82
11	202	60
12	383	123
13	299	70
14	247	89
9–14	1651	424
0–14	5634	1319

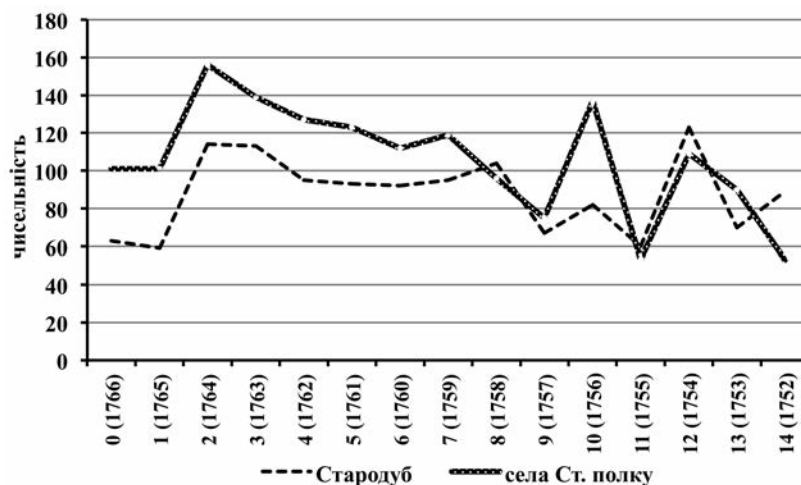
⁹ Волошин Ю. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Юрій Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.

¹⁰ Волошин Ю. Козаки і посполиті: Міська спільнота Полтави XVIII ст. / Юрій Волошин. – К.: К.І.С., 2016. – С. 120.

¹¹ Kuklo C. Demografia Rzeczypospolitej przedroz biorowej / Cezario Kuklo. – Warszawa, 2009. – S. 133, 139.

¹² Волошин Ю. Розкольніцькі слободи... – С. 112.

¹³ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 116, арк. 535 зв.

Малюнок 1. Чисельність дітей різного віку в Генеральному описі Стародубського полку

Ідеальна крива вікової структури традиційного домодерного суспільства (з високим рівнем народжуваності й високим рівнем дитячої смертності) виглядала б доволі просто. За нормальних умов в структурі населення найбільше дітей до одного року, далі їх чисельність різко знижується через пік дитячої смертності, що доводиться на перші роки життя, у наступних вікових групах крива плавно рухається до низу. Однак представлений графік дещо не вписується в ідеальну модель, спробую це пояснити.

Як бачимо з графіка, найбільша відмінність від ідеальної моделі стосується дітей віком 0–1 рік. Найбільш імовірним виглядає припущення, що вона викликана передусім недообліком малюків цього віку, притаманним чи не усім обліковим джерелам ранньомодерної доби. Щодо Рум'янцевського перепису, то дослідники цей недолік теж відмічають. У цьому джерелі зустрічаємо небагато дітей котрим, згідно записів, ще не виповнилося повного року. Наприклад, на 3910 сільських жителів Стародубського полку таких тільки 18 осіб. Це – страшенно мало. Однак серед них бачимо, навіть таких, котрим виповнилося тільки 1 тиждень. Саме такий вік зазначили переписувачі для Самійла – сина мешканця села Рохманів Петра Довгого¹⁴. Село Рохманів, взагалі, в цьому сенсі цікаве. Там, із 75 жителів, зазначених в чистовику опису, чотирьом було менше року, тобто, концентрація таких

дітей в невеличкому селі виявилася у понад десять разів вищою, ніж загалом в полкових селах. Малоімовірно, що маленький Рохманів переписував якийсь геній тодішньої «соціології», котрий познаходив усіх дітей. Тим більше, що загалом у цьому селі частка дітей до 14 років була точнісінько такою ж як в сільському населенні загалом – 40%¹⁵. Та й джерела (нехай і пізніші) зображуючи Генеральний опис, як щось незнане до цього і тотальне, підкреслювали фіксацію дітей: «Въ каждомъ селеніи выгоняли народъ изъ жилищъего на улицы, не обходяникого, и даж есамыхъ ссущихъ младенцевъ, [...] Ревъскотскій и плачь младенцевъ здали возвщали о приближеніи к нимъ Комисіонеровъ со многочисленною ассистенціею»¹⁶.

Думаю, що уважний читач легко впізнає в цьому уривку риторику Історії Русів, далі пригадає відому книгу Сергія Плохія¹⁷, а потім, цілком слушно, зауважить, що тут «дитяча карта» використовується для зображення перепису, як чогось апокаліптичного. Однак, на тлі тези автора(ів) Історії Русів, що малоросіяни славили Бога, за те, що послав війну з турками, як спосіб уникнути опису, наведена цитата виглядає блідо¹⁸. Якщо не вдаватися в деталі та патетику, вона говорить про тотальний облік дітей в усіх селах, у тому числі й малолітніх. Це ж підтверджують і дані джерела, тільки вони говорять і про різну його точність – хтось записав вік немовлят в тижнях і мі-

¹⁴ Там само, спр. 75, арк. 803 зв.

¹⁵ Там само, арк. 802–806.

¹⁶ Історія Русовъ или Малой Россіи. Сочинение Георгія Конисскаго, архиепископа Белорусскаго. – М., 1846. – С. 256–257.

¹⁷ Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Сергій Плохій. –К.: Laurus, 2013. – 400 с.

¹⁸ Історія Русовъ... – С. 256.

сянях, а хтось (що трапляється набагато частіше) просто зарахував їх до однорічних.

Серед великих міст Гетьманщини вік немовлят найточніше вказано, імовірно, в Стародубі¹⁹. Їх в описі полкового центру зафіксовано 63, це, навіть, більше, ніж однорічних дітей (59). З них 41 дитина (65%) записана як «піврічна», їхній вік указаний здебільшого за допомогою дробу – «1/2», у чотирьох випадках вік записаний словом: «полгода». Дітей віком 1–4 місяці (включно) нараховано 30% (19 дітей), їх вік вказаний у місяцях «3 мца»²⁰ або тижнях «10 недель»²¹. Зрештою, у описі фігурують три дитини віком два тижні – два хлопчики²² й одна дівчинка²³, які є наймолодшими мешканцями міста, зафіксованими в джерелі.

Такі особливості переписів поселень, подібних до Стародуба чи Рохманова, дозволяють висловити припущення, що в Генеральному описі не зафіксовані лише новонароджені та нехрещені малюки, які з'явилися на світ напередодні перепису. Як ми знаємо, немовлят в Гетьманщині хрестили мінімум через тиждень після народження, і саме з цього віку дитина починає фігурувати у джерелі. Але ж це мінімальний термін, а в багатьох випадках він подовжувався до 40 днів і більше, тому в Генеральному описі так небагато одно-двотижневих діток. Вважається, що фіксації новонароджених могли заважати як побоювання самого перепису, так і народні вірування, пов'язані з дитиною. Навіть на початку XX ст. етнографи фіксували велику кількість різних забобонів, пов'язаних з новонародженими чи нехрещеними дітьми²⁴, матері могли приховати таких немовлят через побоювання зурочити немовля тощо²⁵.

Таким чином, можливий недооблік немовлят в Генеральному описі стосувався переважно найменших нехрещених дітей і він був не настільки

значним, щоб серйозно спотворити відображення вікової структури населення. Повернемося до графіку мал. 1 і порівняємо вікові криві сільського населення Стародубського полку (де майже всі немовлята віднесені до однорічних) і міста Стародуб, в описі котрого доволі ретельно вказаний вік дітей до року. При цьому криві на ділянці 0–1 рік майже ідентичні, що ще раз засвідчує приблизно однаковий рівень організації обліку дітей. Низька, порівняно з іншими групами кількість дітей може пояснюватися дією таких факторів:

1) недооблік наймолодших та нехрещених дітей;

2) специфіка проведення перепису – в окремих населених пунктах він був завершений до осені 1766 р., а отже джерело не зафіксувало малюків народжених наприкінці року.

3) 1765–1766 рр. були несприятливі для дітей (зниження народжуваності чи зростання смертності).

Названі фактори могли діяти комплексно, при цьому про останній можна говорити гіпотетично, однак треба. Якщо ми поглянемо на криві графіка, то помітимо кілька сплесків і падінь числа дітей притаманних як для міста, так і для сільської кривої. Насамперед, це різке зменшення кількості дітей віком 9 та 11 років і пікове зростання числа десятирічних. Вони пов'язані між собою і є наслідком неточного вказання віку дітей, а конкретніше – його округлення. Багатьох з них, кому на правду було 9 чи 11 років, записали до десятирічних, що збільшило чисельність останніх і зменшило суміжні вікові групи. З дорослішанням кількість таких «ювілярів» невпинно зростає, і це треба враховувати в демографічних, генеалогічних чи ін. дослідженнях²⁶.

¹⁹ Про демографічні характеристики міського населення, у тому числі й дитячої вікової групи див.: *Волошин Ю.* Козаки і посполиті...; *Сердюк І.* Демографічні характеристики дитячого населення Стародуба...; *Його ж.* Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.

²⁰ ЦДІАК України, ф. 57, оп. 1, спр. 148а, арк. 278 зв.

²¹ Там само, арк. 437 зв.

²² Там само, арк. 65 зв., 277 зв.

²³ Там само, арк. 262 зв.

²⁴ *Беньковській І.* Поверья и обрядности родын и крестын / Иван Беньковській // Киевская старина. – 1904. – № 10. – С. 1–3.

²⁵ *Милорадович В.* Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии / Василий Милорадович // Киевская старина. – 1900. – № 3. – С. 379–386.

²⁶ *Сердюк І.* Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / Ігор Сердюк // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси, 2008. – Вип. 133 – 134. – С. 55 – 62.

Зовсім іншу природу мають сплески чисельності дітей віком 2, 7-8, 12 років. Наприклад 2-річні діти народилися орієнтовно у 1764 р., тобто 1763 р. був сприятливий для їхнього зачаття, а 1764 – для народження й виживання. Такими ж, імовірно, був ще й 1754 р., коли народилися діти віком 12 років. Навпаки, несприятливими могли бути 1766, 1765, 1753 рр., оскільки, дітей, народжених у ці роки, менше (*див. мал. 1*). Важливо, що такі коливання фіксуються не лише на рівні Стародубського полку. Вони багато в чому схожі для для дитячого населення Ніжина й Переяслава²⁷: зафіксовані автором раніше.

Загалом, співпадіння коливань чисельності дітей різного віку на території різних полків, дозволяє висловити припущення про вплив природних факторів, як-то: недорід, голод, спалахи віспи – які могли відбуватися одночасно на значних територіях. Такими, традиційно недооціненими українською історіографією факторами, Емануель ЛеРуа Лядюрі, навіть, почасти пояснював витоки Французької революції: *«Якщо поглянути з певної відстані, Французька революція вписується в своєрідну метеорологічну кон'юнктуру. Близько 1760 р. спостерігається низка похрихлих і теплих літ (1757–1764). Ці сприятливі, сонячні, плодючі роки підштовхнуть французький уряд, згідно з рішенням короля і міністрів, до лібералізації торгівлі зерном (1764); це опріч інших епізодів, одна з ілюстрацій лібералізму Шуазеля. Але 1765–1771 рр. кілька холодних літ з сильними дощами нанесли шкоду злаковим. Так відкривається «вікно можливостей» для головної кризи, зокрема 1770 р.»*²⁸.

Ця та інші тези Лядюрі перегукуються з реаліями Гетьманщини. Наприклад, у 1764–65 рр. там зафіксовано значні нальоти сарани, а у 1766 р. відбулася посуха²⁹, що спричинило нестачу продуктів харчування, недоїдання й зреш-

тою призвели до падіння рівня народження дітей у 1765–66 рр. та зростання їх смертності по всій Гетьманщині. Мова може йтися не тільки про смертність безпосередньо дітей, а й про аменорею, тимчасове безпліддя, спонтанні викидні в жінок дітородного віку, а отже і зменшення числа народжень, як то відбувалося в ранньомодерній Європі³⁰. Однак цим вплив таких голодних років геть не обмежувався. Недоїдання, як це показав на прикладі Чернігівщини 80-х рр. XVIII ст. Володимир Маслійчук, змушувало до зміни місця проживання, наймів, жебракування³¹. Це тільки поодинокі приклади, адже свого часу Едуард Острась віднайшов для всього XVIII ст. тільки декілька сприятливих років з нормальними врожайми та без інших лих³². Однак, про подібні явища на матеріалі Гетьманщини ми можемо писати тільки пунктиром. На превеликий жаль, історії клімату, забезпеченості населення харчами, питною водою, інші подібні моменти мало представлені в українській історіографії ранньомодерної доби, за винятком хіба відповідного розділу піонерської розвідки Олени Замури³³.

Зрештою, залишається ще один невеликий аспект. Графік (мал. 1) демонструє цікаву тенденцію – кількість 14-річних дітей у селах меншає, а в місті – зростає (порівняно з 13-річними). Серед усіх можливих пояснень найбільш привабливим виглядає вплив міграції дітей до Стародуба. Як економічний та адміністративний центр місто таки вивершувалося над округою, тим самим воно рекрутувало людей – наймитів, слуг, учнів ремісників, канцеляристів тощо. За підрахунками Юрія Волошина серед полтавських слуг у 60-х–70-х рр. XVIII ст. найбільше було осіб віком 15–19 років³⁴. Таким чином 14-річні діти належать до суміжної вікових категорій й теж цілком могли бути потенційними трудовими мігрантами.

²⁷ Сердюк І. Полкових городов обивателі... – С. 102.

²⁸ Ле Руа Лядюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак / Емануель Ле Руа Лядюрі. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С. 70.

²⁹ Острась Е. Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпеченість населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. / Едуард Острась. – Донецьк, 2003. – С. 46–58.

³⁰ Шоню П. Цивілізація класической Европы / Пер. с фр. и послесл. В. Бабинцева / Пьер Шоню. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – С. 227–229.

³¹ Маслійчук В. Дитина та голодні роки (стратегії дорослої та дитячої поведінки на ПівнічномуЛівобережжі у 80-х рр. XVIII ст.) / Володимир Маслійчук // Сіверянський літопис. – 2008. – № 5. – С. 94–99.

³² Острась Е. Вказ. праця.

³³ Замура О. Великий шаленець: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. / Олена Замура. – К.: «КІС», 2014. – 240 с.

Підсумовуючи зауважимо, що аналіз вікової структури дитячого населення може дати цікавий матеріал для роздумів про особливості міського й сільського життя в Гетьманщині. Йдеться про дискусію довкола відсутності/нааявності міських поселень в регіоні. Відмінності у віковій структурі населення між містом і селом сформовані наявністю особливого специфічного способу життя його мешканців (нехай і на початковому рівні), котрий впливав

на демографічну поведінку і простежується через відповідні демографічні коефіцієнти. З іншого боку, відносна чисельність дітей різного віку залежала від коливань народжуваності/смертності, й могла бути змінена впливом голоду, недороду, епідемій. Як показують результати наведених вище підрахунків, дитяча когорта була дуже чутливою до подібних впливів, а тому може бути своєрідним інструментом їх виміру.

References

- Ar'es, F. (1999). *Rebjonok i semejnajazhizn'priStarompordjadke*. Ekaterinburg. [inRussian].
- Ben'kovskij, I. (1904). Pover'ja i obrjadnostirodyn i krestyn. *Kievskajastarina*, 10, 1–3. [inRussian].
- Bezrogov, V. (Ed.). (2012). «*Vsjaistorijanapolnenedetstvom*». *Nasledie F. Ar'esa i novyepodhody k istorii detstva*. Moscva: RGGU. [inRussian].
- Cunningham, H. (1998). *HistoriesofChildhood. TheAmericanHistoricalReview*, 103, issue 4, 1195–1208.
- Konisskiy, G. (1846) *Istorija Rusovili Maloj Rossii. Sochinenie Georgija Konisskago, arhiepiskopa Belorusskago*. Moscva. [inRussian].
- Kuklo, C. (2009). *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiarowej*. Warszawa: DiG.
- LeRualjadiuri, E. (2009). *Korotka istoriia klimatu: vid sered novich chiadonashykh dniv. Besidy z Anushkoi Vasak*. Kyiv: Nika-Tsentr. [inUkrainian].
- Masliichuk, V. (2008). Dytna ta holodniroky (strategii dorosloi ta dytiachoi povedinky na Pivnichnomu Livoberezhzhi u 80-kh rr. XVIII st.). *Siverianskyi litopys*, 5, 94–99. [inUkrainian].
- Miloradovich, V. (1900). Narodnaja medicina v Lubensko muezde Poltavskoj gubernii. *Kievskaja starina*, 3, 379–386. [inRussian].
- Momot, A. (2014). Rumiantsevskiy opys Malorossiiyadzherelodliadoslidzhennia demografichny khkhaktery styksil'skoho naselennia Hetmanshchyny, *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni T.H. Shevchenka. Istorychninauky*, 7, 22–29. [inUkrainian].
- Momot, A. (2015). Vykorystannia kvantytatyvnykh metodiv u doslidzhenni istorii Hetmanshchyny XVIII st. *IV Mizhdystyplinarni humanitarni chytannia: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*, 31–33. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [inUkrainian].
- Ostras, E. (2003). *Vrozhainist zernovykh kultur, khlibni tsiny ta zabezpechenist naselennia khlibom v Livoberezhnii Ukraini v druhii polovyni XVIII st.* Donetsk. [inUkrainian].
- Plokhii, S. (2013). *Kozatskyi mif. Istoriiia ta natsiietvorenna v epokhui mperii*. Kyiv: Laurus. [inUkrainian].
- Rumiantceva, T. (Ed.). (1959). *Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr. Pokazhchyk nasele nykhpunktiv*. Kyiv: Tsentr. derzh. ist. arkhiv URSR v m. Kyievi. [inUkrainian].
- Serdiuk, I. (2008). Demografichni kharakterystyky dytia choho naselennia Staroduba za danymy Heneralnogo opysu Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr. *Naukovizapysky: zbirnyk prats molody khvchenykhta aspirantiv*, 17, 79–100. Kyiv-Khmelnytskyi. [inUkrainian].
- Serdiuk, I. (2008). Osoblyvosti vidobrazhennia viko vykh katehorii naselennia Livoberezhnoi Ukrainy v Rumiantsevskomu opysi Malorossii. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser. „Istorychninauky”*, 133–134, 55–62. Cherkasy. [inUkrainian].
- Serdiuk, I. (2009). Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy 1765–1769 rr.: vymiry lokalnoi demografichnoi istorii. *Naukovizapysky. Zbirnyk pratsmolodykhvchenykhta aspirantiv*, 19, *Knyha I*, 407–416. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstvaim. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. [inUkrainian].
- Serdiuk, I. (2011). *Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demografichna kharakterystyka miskoho naselennia Hetmanshchyny druhoi polovyny XVIII st.* Poltava: TOV “ASMI”. [inUkrainian].
- Shoniou, P. (2005). *Tsyvlyzatsyia klassycheskoi Evropy*. Ekaterinburh: U-Factoryia. [inRussian].
- Voloshyn, Yu. (2005). *Rozkolnytski slobody naterytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st. (istoryko-demografichnyi aspekt)*. Poltava. [inUkrainian].
- Voloshyn, Yu. (2011). «Dlia tochnaho yschyleniia y svedeniia vseho malorossyiskaho naroda»: provedennia Rumiantsevskoho opysu v polkovomu misti Poltavi (1765–1766 rr.). *Kraieznavstvo*, 1, 57–71. [inUkrainian].
- Voloshyn, Yu. (2016). *Kozaky i pospolyti: Miska spilnota Poltavy XVIII st.* Kyiv: K.I.S. [inUkrainian].
- Zamura, O. (2014). *Velykyshalenets: smert i smertnist v Hetmanshchyni XVIII st.* Kyiv: KIS. [inUkrainian].

³⁴ Волошин Ю. Козаки і посполиті... – С. 120.